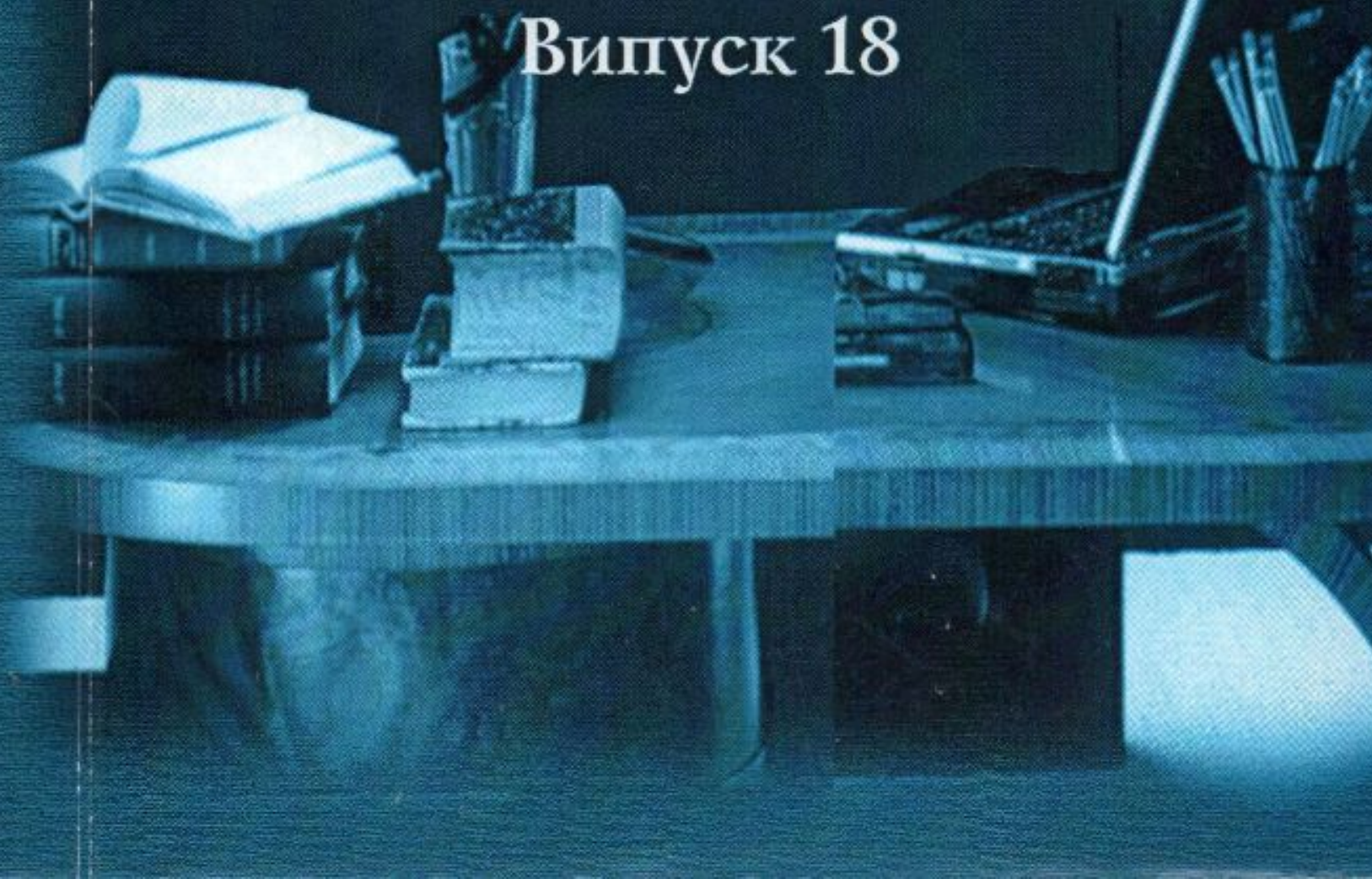

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

ЗАПИСКИ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Випуск 18

**ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І.МЕЧНИКОВА**

**ЗАПИСКИ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ**

Випуск 18

Scan by Skorpion Professional

**Одеса
2007**

УДК 930 (477.7) "18"

X 643

ББК 63.212

У вісімнадцятому випуску Записок історичного факультету Одеського національного університету подані дослідження співробітників кафедр, аспірантів факультету та інших вищих навчальних закладів, які присвячені питанням археології, етнології, історії України, методологічним і теоретичним проблемам історичної науки, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін та всесвітньої історії.

Редакційна колегія:

В.Г.Кушнір, канд.іст.наук (головний редактор);

О.А.Бачинська, д-р іст. наук; **О.М.Дзиговський**, д-р іст. наук;

О.Б.Дьомін, д-р іст. наук; **І.С.Гребцова**, д-р іст. наук;

І.М.Коваль, д-р політ. наук; **П.К.Лобазов**, д-р іст. наук;

О.В.Сминтина, д-р іст. наук; **В.М.Хмарський**, д-р іст. наук;

Н.М.Якупов, д-р іст. наук;

Т.С.Вінцовський, канд.іст.наук (відповідальний секретар);

Н.О.Петрова, канд. іст.наук (технічний редактор).

Адреса редакційної колегії:

65026, Одеса, вул.Єлисаветинська, 12, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, історичний факультет

Рецензенти:

д-р іст. наук **Г.І.Гончарук**, д-р іст. наук **М.О.Скрипник**.

Автори статей несуть повну відповідальність за стилістику та орфографію, підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.

Затверджено до друку Вченою Радою історичного факультету Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова, 2007.

Протокол № 4

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 11 жовтня 2000 р. № 1-03/8 збірник наукових праць включено до переліку № 6 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю "Історичні науки" (Бюлетень ВАК України.-2000.-№ 6).

сти. – 1909. – 17 сентября; Линниченко И. Из воспоминаний (о В.И. Севском) // Голос Минувшего. – 1916. - № 10. – С. XXXVIII - LIII; ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 51. – 5 арк.

36. Линниченко И.А. Патриарх русского славяноведения (Владимир Иванович Ламанский) // Голос Минувшего. – 1915. - № 2. – С. 244-253.

37. Линниченко И. В.Б. Антонович // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – Т. III. - М., 1911. – С. 357.

38. ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. - Спр. 66. – Арк. 73.

39. Линниченко И.А. А.А. Котляревский // Линниченко И.А. Речи и поминки. – Одесса, 1914. – С. 179.

40. Известия Одесского библиографического общества. – 1914. – Т. 3. – Вып. 3. – С. 184.

41. Рубинштейн Н.Л. Русская историография. – М., 1941. – С. 16.

42. Линниченко И.А. О новейших раскопках г. Хвойка // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1901. – Т. 23. - С. 68 – 77; Линниченко И.А. Современная курганомания. – М., 1889. – 23 с.

Котляр Ю.В.

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Історіографія становища національних меншин на Півдні України представлена як узагальнюючими працями з історії України, так і спеціальними дослідженнями, присвяченими розвитку міжнаціональних відносин етнічних груп. Упродовж останнього десятиріччя в Україні зростає увага до дослідження етнонаціонального розвитку суспільства, відбувається подальша теоретична та концептуальна розробки проблеми.

Досліджуваної проблеми, певною мірою, торкаються автори загальних праць, присвячених міжнаціональним відносинам в Україні на тому чи іншому етапі її історичного розвитку.

Серед перших друкованих праць, присвячених дослідженню питань громадянської війни, повстанського руху селян і частково національним меншинам, слід відзначити роботи М.Какуріна, Р.Ейдемана, в яких автори намагалися визначити характер громадянської війни, розкрити її особливості, виходячи з географічного положення України, специфіки політичної і військової ситуації та національних відносин¹.

У післявоєнних роботах збільшився обсяг використаних джерел. Проте гіпертрофований показ керівної ролі Комуністичної партії (більшовиків), замовчування діяльності інших партій, а то й просто перекручення фактів знецінило більшість публікацій. Головну роль, звичайно, зіграв культ особи Й.Сталіна та атмосфера того часу, яка не пропускала інший

матеріал. Враховуючи вказані труднощі, можна відмітити лише роботи М.Супруненка та А.Лихолата², в яких більш повно висвітлюється розгортання масового повстанського руху селян у Південній Україні. Хоч і вони не позбавлені упереджених підходів авторів до проблеми.

Після смерті Й.Сталіна політична атмосфера пом'якшилась і було створено кращі умови для висвітлення проблеми національного повстанського руху. У загальних працях недостатньо приділялось уваги повстанському руху, показано його однобічно, на застарілих фактах, часто неправильних³. Особливе місце займають монографії П.Балкового та М.Супруненка⁴, в яких продовжено розгляд партизанського руху селян, подано обґрунтовану і широку картину всенародного опору військам А.Денікіна.

Двадцятишеститомна "Історія міст і сіл Української РСР"⁵ ввібрала в себе краєзнавчий та джерельний матеріал, до якого мали доступ історики. Це була найкраща робота з багатим фактичним матеріалом. Не дивлячись на те, що видання застаріло і вимагає суттєвої переробки і доповнення, загалом праця є однією із головних фактологічних баз з багатьох проблем історії України і національного повстанського руху зокрема.

Значною політичною подією став вихід восьмитомної "Історії Української РСР", в якій окремий том присвячений громадянській війні та партизанському руху селян. Певне значення мав енциклопедичний довідник "Великий Жовтень і громадянська війна на Україні"⁶. Проте й цим виданням притаманні світоглядна вузькість і суб'єктивізм.

Спеціальні праці розглядали окремі аспекти повстансько-партизанського руху селян Півдня України. В 20-х - 30-х роках вийшли перші такі праці. Деякі з них мали суб'єктивний характер, хоча й не замовчували причини повстанського руху селян, виділяючи його позитивні та негативні сторони. Історіографія цих праць подана в монографії Є.Шаталіної. На жаль, більшість з них у подальшому виявилися закритими для науковців, а історики повоєнного покоління мали можливість познайомитися лише з деякими номерами журналів "Літопис революції", "Пролетарська революція", "На аграрном фронті", де, головним чином, друкувалися ці матеріали. У статтях Д.Кіна, М.Мальта, Я.Максименка⁷ виділено аграрне питання та мобілізацію як головні причини виникнення селянського руху.

Повстання німців-колоністів 1919 року проти більшовицького режиму найкраще висвітлює стаття одеських авторів С.Когана та Н.Межберга⁸. Автори, характеризуючи повстанський рух колоністів, дають можливість читачу самому "докопатися" до справжніх причин його виникнення. Із публікації видно, що С.Коган та Н.Межберг намагалися дати об'єктивну характеристику повстанського руху, направленого проти більшовиків. Проте існуюча цензура не допустила такої оцінки. І тому головна причина повстання – невирішеність національного питання радянською владою більшовиків залишилася тільки в чорновому варіанті

статті, що зберігся в фондах державного архіву Одеської області⁹. У журналі вона не ввійшла.

Крім журнальних публікацій, виходили істпартівські видання, пов'язані з проблемами повстансько-партизанського руху селян. Серед них науковим рівнем вирізняється праця М.Кубаніна. Її автор зробив сміливу на той час спробу визначити соціальний характер махновщини, переконував, що в 1919 році махновський рух був загальноселянським, масовим і лише в 1920 - 1921 роках - куркульським. На початку 30-х рр. такі висновки було визнано шкідливими, і книга на довгі роки потрапила до спецфонду¹⁰.

В цілому науковій праці, видані в 20-х - 30-х роках ХХ ст., вперше висвітлювали питання, що і нині залишаються маловивченими. Вони є важливою історіографічною базою для дослідження історії національного повстанського руху селян Півдня України.

У 60-х рр. вийшло ряд праць одеського історика М.Раковського, присвячених питанням громадянської війни, григор'євщині та повстанням німців-колоністів на Півдні України¹¹.

В 70-80-ті рр. продовжували виходити роботи одеських істориків з проблем громадянської війни та махновщини¹². Певне значення в плані періодизації партизансько - повстанського руху мала монографія О.Кучера¹³. Проте автор вважав антибільшовицькі повстання контрреволюційними.

Якщо оцінювати загальний внесок радянської історичної науки у вивчення національного повстанського руху селян України, необхідно відмітити, що цей доробок був значним. Саме в радянський час почалося активне вивчення і введення в науковий обіг джерельних матеріалів, активна розробка і осмислення окремих аспектів цієї важливої проблеми. Незважаючи на деякі помилкові підходи до концепції повстанського руху селян, все ж були створені сприятливі умови для його подальшого вивчення, проте спеціальних праць, присвячених повстанському руху представників національних меншин було мало.

В українській історіографії не вщуває інтерес до проблем вітчизняної історії періоду національної революції, громадянської війни та становлення тоталітарного суспільства і особливо до ролі в усіх цих неоднозначних подіях селянства. В сучасних наукових доробках розглядаються як загальні питання, так і окремі їх аспекти. Потрібно зазначити, що ці дослідження відзначаються, в першу чергу, фаховою відповідальністю. Автори намагаються не тільки вразити читача новими, сенсаційними фактами, але й глибоко проаналізувати їх через призму тогочасних політичних, економічних та соціокультурних факторів.

У спеціальних працях помітна тенденція до переосмислення історії на засадах об'єктивності та історизму. Велику допомогу в цій справі надають сучасні періодичні видання. Цикл статей В.Улянича розкриває невідомі сторінки повстанського руху селян, їх національну боротьбу. Новий по-

гляд на повстанський рух, зокрема його “зелену” течію, показує у своїй праці В.Ластовський, а В.Ткаченко намагається всебічно розглянути отаманщину¹⁴.

Виходять останнім часом монографії і збірники наукових праць, що базуються на нових підходах. Так, В.Верстюк і В.Волковинський розглядають анархістський рух і махновщину. С.Кульчицький висловлює думку, що політика “воєнного комунізму” послужила причиною антибільшовицьких повстань, а О.Реєнт досліджує динаміку соціальних процесів в Україні у 1917-1920 рр.¹⁵. Заслужують схвалення чіткістю постановки питань та концептуальним формуванням назв публікації П.Захарченка, який досліджує селянські повстання доби Української держави гетьмана П.Скоропадського. Повстанський рух 20-х років ХХ ст. висвітлюється у ряді праць О.Ганжі¹⁶. Особливо це стосується розкриття питання про “політичний бандитизм”.

Неординарним явищем сьогодення є подвижницька діяльність Р.Ковалю, яка включає цикл радіопередач на Першому каналі Українського радіо “Отамани Гайдамацького краю”, та історичні публікації, що повертають імена провідників революційного повстанського козацько-селянського руху 1917-1920-х років, який тривалий час незаслужено був затаврований як “бандитський” та “анархічний”¹⁷.

Однією з найбільш помітних колективних монографій останнього часу стала праця співробітників Інституту історії України НАН України “Політичний терор і тероризм в Україні”. У ній висвітлені проблеми громадянської війни, державного терору як методу експропріації селян-власників. Слід виділити також роботу миколаївських учених “Миколаївщина: літопис історичних подій”, що містить нариси про повстанський рух¹⁸. Серед праць останніх років, що стосуються повстанської боротьби, слід виділити монографії Ю.Котляра, М.Шитюка, Є.Горбурова та статті В.Шкварця, С.Богана, які, використовуючи невідомий раніше фактичний матеріал, дають можливість зрозуміти значення селянського фактора в історії Півдня України¹⁹.

У роки незалежності вийшло ряд праць істориків і політологів, у яких проблематика міжнародних стосунків аналізується з позицій нового бачення²⁰. Серед них праці науковців Інституту історії України та Інституту національних відносин і політології НАН України²¹. У них на основі невідомих раніше архівних документів показано становище німців, євреїв, поляків, болгар, татар в умовах нової економічної політики та під час становлення тоталітарної системи²². Деякі з них присвячені Півдню України²³. В цілому ж, у статтях, що торкаються проблем історії національних меншин, переважає вивчення економічних проблем, соціальних аспектів національно-культурної політики, тоді як питання національних повстань практично не висвітлені.

В останні роки зросло значення краєзнавства в загальній системі історичних наук. Деякі відомості про повстання представників національних

меншин можна знайти в матеріалах регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференцій, що відбувались у Києві, Одесі, Херсоні²⁴. Особливої уваги заслуговує робота науковців Запоріжжя, які регулярно проводять науково-практичні конференції, де досліджуються етнонаціональні процеси на Півдні України²⁵.

Важливо, що деякі питання розвитку національних меншин південноукраїнського села знаходять своє відображення у дисертаційних працях Л.Скотнікової, А.Черкаського, М.Шитюка²⁶.

Однак, праць, які торкаються проблеми участі національних меншин Півдня України у повстанському русі селян Півдня України, надзвичайно мало. Серед них можна виділити ряд статей Ю.Котляра, С.Богана, В.Чопа, А.Шевчук²⁷, де розглядаються прояви повстансько-партизанської боротьби окремих етносів України.

Таким чином, питання національного повстансько-партизанського руху на Півдні України (1917-1931 рр.) в руслі проблеми повстанського руху селян висвітлено недостатньо в радянській та сучасній українській історіографії. Це є суттєвим аргументом на користь актуальності досліджуваної проблеми. Навіть той доробок, який є в нашому розпорядженні, має певні, інколи досить значні недоліки фактологічного та світоглядного характеру, і вже не може задовольнити науковців.

Примітки:

1. *Эйдеман Р.П., Какурин Н.Е. Гражданская война на Украине. - Х.: Пролетарий, 1931.*

2. *Супруненко М. І. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. - К.: Політвидав УРСР, 1957; Лихолат А.В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922). - К.: Політвидав УРСР, 1955.*

3. *Історія Української РСР: В 2-х томах. - Т.2. - К.: Наукова думка, 1967; Історія селянства Української РСР: в 2-х тт. - Т.2. - К.: Наукова думка, 1967; Міщенко С.О. Боротьба трудящих України проти білогвардійської армії Денікіна. - Ужгород: Ужгородський ун-т, 1963; Рибалка І.К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919). - Х.: Харк. ун-т, 1967.*

4. *Балковий П.М. Війна без флангів. Партизансько-повстанська боротьба українського народу проти білогвардійців та інтервентів у 1918-1920 рр. - К.: Наукова думка, 1966; Супруненко Н. И. Очерки гражданской войны и иностранной интервенции на Украине. - М.: Наука, 1966.*

5. *Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область. - К.: УРЕ АН УРСР, 1974; Миколаївська область. - К.: УРЕ АН УРСР, 1971; Одеська область. - К.: УРЕ АН УРСР, 1969; Херсонська область. - К.: УРЕ АН УРСР, 1972.*

6. *Історія Української РСР: у 8 тт., 10 кн. - Т.5. - К.: Наукова думка, 1977; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. - К.: Гол. ред. УРЕ, 1987.*

7. Кин Д. Крестьянство и гражданская война // На аграрном фронте. - 1925. - № 11/12; Максименко Я. До історії боротьби з денікінщиною і петлюрівщиною. 1919. // Літопис революції. - 1930. - № 1; Мальт М. Денікінщина и крестьянство // Пролетарская революция. - 1924. - № 4.

8. Коган С., Межберг Н. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (1919) // Літопис революції. - 1929. - № 2.

9. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). - Ф.П.2. - Оп.1. - Спр.155. - Арк. 1-21.

10. Круть В.Т. До історії боротьби проти григор'івщини на Україні // Літопис революції. - 1932. - № 5-6; Левко (Четолін). Коммунисты среди партизан // Летопись революции. - 1925. - № 4; Лівензон Ф.Я. Проти Махна на денікінському фронті // Літопис революції. - 1929. - № 2; Рубач М. К истории гражданской войны на Украине /Переход Григорьева к Советской власти// // Летопись революции. - 1924. - № 3; Убийство Григорьева // Летопись революции. - 1924. - № 2; Гриценко М. З історії боротьби з інтервентами озброєних сил революції на Херсонщині (1919 - 1920). - Херсон: Істпарт, 1933; Жовтень на Миколаївщині: Нарис з історії класової боротьби 1917-1920 рр. - Миколаїв: Істпарт, 1927; Кубанін М. Махновщина. - Л.: Прибой, 1927.

11. Раковский М.Е. Крах григорьевщины (1919 г.) // История СССР. - 1966. - № 5.

12. Цвілюк С.А. Одеса революційна. Хроніка подій (1918 - лютий 1920). - Одеса: Маяк, 1972; Раковский М.Е. Закономерности и особенности гражданской войны на Юге Украины // Годы борьбы и побед. - К.: Наукова думка, 1983; Калмакан И.К. Борьба против вооруженной кулацкой контрреволюции в период гражданской войны и иностранной военной интервенции в СССР (На материалах Юга Украины): Автореф. канд. дис. - Кишинев, 1981.

13. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921-1923 рр. - Х.: Харківський ун-т, 1971.

14. Улянич В. Жили-були батьки-отамани, або Чому треба вивчати повстанський рух в Україні // Голос України. - 1994. - 26 березня; Лас-товський В. Червоні, зелені і жовто-блакитні // Старожитності. - 1994. - № 7-8; Ткаченко В. Отаманина // Віче. - 1992. - № 8, 9.

15. Верстюк В.Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина в 1917-1921 гг. - К.: Наукова думка, 1991; Його ж. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). - К.: Наукова думка, 1991; Його ж. Перший союз Н.Махна з Радянською владою // Ми-нуле України: відновлені сторінки. - К.: Наукова думка, 1991; Волковинський В.М. Батько Махно. - К.: Знання, 1992; Його ж. Нестор Махно - звивисті стежки політичного авантюриста // Укр. іст. журн. - 1989. - № 7, 9-11; 1990. - № 2-10; Кульчицький С.В. Комуністична доктрина і спроби її реалізації в Радянській Україні у 1919-1920 рр. - К.: НАН України, 1992; Його ж. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928).

– К.: Основи, 1996; Реєнт О.П. Більшовизм і українська революція 1917–1920 рр. – К.: НАН України, 1994.

16. Захарченко П. Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.) – К., 1997; Його ж. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997; Ганжа О.І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К.: Інститут історії НАН України, 2000.

17. Коваль Р.М. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К. “Правда Ярославичів”, 1998; Його ж. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К.: Діокор, 2001.

18. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002; Миколаївщина: літопис історичних подій. – Херсон: Олді-плюс, 2002.

19. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян Півдня України. Висуньки і Баштанська республіки (1919 – 1920 рр.) – Миколаїв: ПП “Спринт прінт”, 1999; Його ж. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). – Миколаїв–Одеса: ТОВ ВіД, 2003; Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття. – К.: Тетра, 2000; Горбуров Є.Г., Котляр Ю.В., Шитюк М.М. Повстансько-партизанський рух на Півдні України в 1917–1944 рр. – Херсон: Олді-плюс, 2003; Шкварець В.П. Повстансько-партизанський рух селянства Півдня України у березні 1919 – січні 1920 року: нові дослідження // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Зб. наук. праць. – Ч.ІІ. – Миколаїв, 1998; Боган С.М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920 – 1923 рр. // Записки історичного факультету. – Вип. 8. – Одеса, 1999.

20. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави // Віче. – 1992. - №8; Панчук М.І. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. – 1998. - №5-6.

21. Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених // Політика і час. – 1992. - №3; Савельєв В.Л., Нагорна Л.Н. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Укр. іст. журн. – 1993. - №5.

22. Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин в 20-ті роки // Укр. іст. журн. – 1991. - №7; Кудряченко А.І. Доля німців України // Трибуна. – 1993. - №6; Сергійчук В. Німці в Україні // Березиня. – 1999. - №2;3;4; Чирко Б.В. Національні меншини на Україні в 20–30-х рр. // Укр. іст. журн. – 1990. - №1; Дмитрієчко М., Чирко Б., Табачник Д. Німці в Україні: історія і сучасність // Віче. – 1992. - №5.

23. Гусєва С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв’язання національного питання на півдні України (1920–1930 рр.) // Укр. іст. журн. – 1991. - №2; Дементьєв М.Є., Тимошенко М.В. До питання про національну політику в Україні і Криму в 20-ті роки // Укр. іст. збірник. – Випуск 37. – Харків. ХДУ, 1992.

24. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи

взаємовідносин. Зб. наук. праць. // Київ – Краків: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002; Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матер. регіон. науково-практ. конф. – Ч.І,ІІ. – Одеса: ОДУ, 1996; Внесок поляків у соціально-економічний та культурний розвиток Південної України. Міжн. наук. конф. // Південний архів. – Вип. V. – Херсон: Айлант, 2001.

25. Міжнародні відносини на півдні України: історія та сучасність. Всеукр. наук. конф. – Запоріжжя, 1993; Етнокультурні процеси на Півдні України в ХІХ-ХХ ст. – ІІІ регіон. наук. конф. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000; Державна етнопонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Всеукр. наук. конф. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2001.

26. Скотнікова Л.С. Аграрні відносини в українському селі у 20-30 роках ХХ століття. – дис. к.і.н. – К., 2000; Черкаський А.В. Національно-культурне будівництво на Півдні України у 20-ті роки. – дис. к.і.н. – Одеса, 1994.; Шитюк М.М. Масові репресії на Півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років. – дис. д.і.н. – К., 2001.

27. Котляр Ю.В. Роль польського фактору в українському повстанському русі і Південний регіон // Південний архів. Зб. наук. праць – Випуск 5. – Херсон: Айлант, 2001; Його ж. Національне питання у повстанському русі селян Півдня України // Народознавчі зошити. – 2001. - №3(39). Травень-червень; Його ж. Антибільшовицькі повстання національного типу на Одещині в 1919 році // Етнокультурні процеси на Півдні України в ХІХ – ХХ ст. Зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000; Його ж. Єврейські погроми на Півдні України і повстанський рух (1917 – 1920) // Державна етнопонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць. – Запоріжжя: Облдержадм., ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2001; Боган С.М. Участь представників національних меншин в антибільшовицькому повстанському русі на Півдні України у 1920-1923 рр. // Гуманітарно-економічні дослідження. – Т.І. – Миколаїв-Одеса: ТОВ ВіД, 2005; Чоп В.М. Стосунки німців-колоністів з повстанцями (1918-1920 рр.) // Державна етнопонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Зб. наук. праць. – Запоріжжя: Облдержадм., ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2001; Шевчук А.В. Кримсько-татарське повстання у 1918 р. (етнічний аспект) // Гуманітарно-економічні дослідження. – Т.ІІ. – Миколаїв-Одеса: ТОВ ВіД, 2005.